

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

FALUSNÉ
SZIKRA KATALIN

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK
GAZDASÁG KÖZÖTTI BÉR-,
ILLETVE JÖVEDELEM-
DISZPARITÁS

53

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ÉRTEKEZÉSEK
EMLÉKEZÉSEK

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

SZERKESZTI
TOLNAI MÁRTON

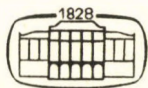

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK
GAZDASÁG KÖZÖTTI BÉR-,
ILLETVE JÖVEDELEM-
DISZPARITÁS

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

1985. NOVEMBER 27.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadványsorozatban a Magyar Tudományos Akadémia
1982. évi CXLII. Közgyűlése időpontjától
megválasztott rendes és levelező tagok székfoglalói
– önálló kötetben – látnak napvilágot.

A sorozat indításáról az Akadémia főtitkárának 22/1/1982.
számú állásfoglalása rendelkezett.

ISBN 963 05 4343 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, Falusné Szikra Katalin

Printed in Hungary

Hazánkban a bér- illetve jövedelemszínvonal kettős: a nagyvállalati szektorban lényegesen alacsonyabb, a második gazdaságban, a magánszektorban és általában a kisvállalkozások körében lényegesen magasabb. (Előadásomban nem a második gazdaság egészével foglalkozom, hanem csak a magánszektor, illetve a kisvállalkozások kérdéseivel. A mezőgazdasági kisvállalkozások, illetve a háztáji gazdaságok helyzetét – mint külön problémakört – figyelmen kívül hagyom.) Ez mélyenfekvő ellentmondások következménye, ugyanakkor maga is sok nehézség forrása.

Bérszínvonalunk a szocialista átalakulás kezdetén úgy alakult ki, hogy feltételeztük: a lakosság szükségleteinek igen széles körét nem a béréből vásárolt, hanem a társadalmi alapokból ingyen vagy rendkívül kedvezményes áron kapott javakkal és szolgáltatásokkal elégítheti ki. Időközben a helyzet megváltozott. A szint csak szimbolikus bérű lakáshoz jutás lehetősége, az ingyenes egészségügyi ellátás, az olcsó vendéglátóipari árak stb. megszűnt vagy nagyon csorbult, ugyanakkor a bér nem vagy csak részben tartalmazza ezek árát. Egyidejűleg az igények gyors ütemben nőttek: a részben ismeretlen vagy luxusnak számító fogyasztási javak (háztartási gépek, távközlési berendezések) és szolgáltatások (gépkocsi, üdülő, utazás stb.) bekerültek a lakosság széles réte-

geinek „fogyasztási kosarába”. Ezzel az állami szektorban fizetett bérek nem tartottak lépést.

Vállalataink a munkatermelékenység és gazdálkodás jelenlegi szintje, valamint a költségvetési elvonások mai rendkívül magas aránya mellett aligha fizethetnek lényegesen nagyobb béreket. Nem kétséges azonban, hogy a társadalmilag elismert létfenntartási költségekhez és a tényleges életszínvonalhoz képest is alacsony bér, melyből pótlólagos jövedelemforrások nélkül köznyelven kifejezve „nem lehet megélni”, a maga részéről visszahat a gazdasági teljesítményre, jelentős szerepet játszik gazdasági teljesítményünk alacsonyságában.

A gépek árához viszonyítva különösen csekély bér hozzájárul a vállalatok érdektelenségéhez az élő munka megtakarítását szolgáló gépesítésben, modernizálásban. A családokat viszont rákényszeríti arra, hogy minden munkaképes tagjuk házon kívül is vállaljon munkát, még ha ez a családgondozás, a gyermeknevelés és a házon kívül végzett munka teljesítményének a rovására megy is. (Persze itt kölcsönhatás áll fenn. Nemcsak az alacsony bérszínvonal kényszeríti ki a kíváncsnál magasabb fokú foglalkoztatottságot, hanem a foglalkoztatásnak az optimálisnál magasabb foka, a túlfoglalkoztatás is szerepet játszik a bérszínvonal alacsonyságában: a bérszínvonal lenyomása irányában hat.) Az alacsony bérszínvonal ugyanakkor egyik oka a bérskála

összenyomottságának, a differenciálási lehetőségek korlátozottságának, ami akadályozza a kulcsszerepet betöltő szakemberek megfelelő díjazását is. Másrészt arra kényszeríti a dolgozók nagy részét, hogy főállásán, a főmunkaidőn kívül is munkát vállaljon. A főálláson kívüli lényegesen kedvezőbb kereseti lehetőségek viszont devalválják a főmunkaidőben elérhető béreket, nemritkán ellenérdekeltséget, teljesítményvisszatartást váltanak ki. Mindez hozzájárul az alacsony termelékenységhez, a gyenge hatékonysághoz és ezen keresztül gyenge nemzetközi versenyképességünkhöz. (Fajlagos bérköltségünk – a termelékenység alacsony színvonala miatt – az alacsony bérszínvonal ellenére sem alacsony.)

A főmunkaviszonyon kívüli, a szabad időben rendelkezésre álló sokféle kereseti lehetőség kétségtelenül enyhíti az alacsony bérek okozta társadalmi feszültségeket, segített áthidalni az 1970-es évek vége óta bekövetkezett jelentős reálbércsökkenést, de ugyanakkor maga is új, továbbgyűrűző társadalmi feszültségeket eredményez: pl. abból fakadóan, hogy a munkavállalók különböző kategóriáinak a lehetősége az ilyen mellékes jövedelemszerzésre nagyon különböző. Egyes rétegek szinte teljesen kimaradnak belőle; az ő helyzetük relatíve is, abszolúte is erősen romlik. A másik oldalon viszont létrejött az ilyen lehetőségeket maximálisan kihasználni képes réteg, mely magas jövedelmével, gyors vagyono-

sodásával nemegyszer pazarló életformájával, irritálóan hat a közhangulatra. Továbbá, szemben a régebbi helyzettel, amikor körük sokkal szűkebb volt, a második gazdaságban végzett tevékenységek magasabb jövedelme növeli a fogyasztói árakat, gyorsítja az emelkedésüket. A szabad árak nem a hivatalos állami keresetekhez, hanem a különjövödelmekkel megnövekedett kereseti színvonalhoz igazodnak. Végül a második gazdaság nagyobb kereseti lehetőségei — érthető módon — fokozzák az első gazdaságon belüli bérnövelési törekvéseket, még ha azok anyagi fedezete nem jött is létre. A béremelés irányában gyakorolt nyomás ugyanakkor csak nagyon egyenlőtlenül képes magának utat törni. A kedvező munkaerőpiaci helyzetben lévő kategóriák, a hiányszakmák képviselői sokkal inkább képesek érvényt szerezni bérnövelési törekvéseiknek, mint a többiek. Ilyen módon fokozódnak, nagyra nőnek a kereseti aránytalanságok magán az állami szférán belül is. (Lásd pl. a segéd- és betanított munkások és a mérnökök, a gépírók és az egyetemi oktatók, illetve a tudományos kutatók bérének arányát stb.)

Természetesen a kisvállalkozói vagy a magánszektorban sem keres mindenki csillagászati összegeket. Itt is rendkívül nagyok a jövedelmi különbségek. A hagyományos javítószolgáltató tevékenységet végző, alkalmazott nélkül dolgozó vidéki és peremkerületi kisiparosok jelentős része pl. csak igen szerény jöve-

delemhez jut. Elsősorban az idegen munkaerőt is alkalmazók és a kereskedéssel is foglalkozók jövedelme haladja meg lényegesen az átlagot. A magánkisipar körében a legjövedelmezőbb szakmák közé napjainkban az építőipari szakmák, a gépkocsijavítás, a háztartási és híradástechnikai berendezések karbantartása és néhány gépipari szakma tartozik. Az utóbbi években kb. 300 kisiparos jelzett 200 000 Ft feletti évi jövedelmet az adóhatóságoknak.

A gazdaságilag önálló egzisztenciák jövedelme a fejlett világ minden részén meghaladja a bérből és fizetésből élőkéét. A vállalkozó tőkéje után is jövedelemben részesült. Továbbá a vállalkozással járó kockázatot mindenki csak a nagyobb jövedelem reményében hajlandó vállalni. Az emberek többsége szívesebben dolgozik szerényebb, de biztos keresetért, mint a nagyobbbal kecsegtető, de a bukás kockázatát is magában hordozó bizonytalanért. Ezt hazai felmérések is tanúsítják. Nálunk azonban ez a különbség különösen nagy. Az önálló kisegzisztenciák jövedelme nálunk nagyobb mértékben haladja meg a bérből és fizetésből élőkéét, mint a tőkés piacgazdálkodást folytató országokban. Továbbá nálunk esetenként olyanok is hozzájutnak a nagyvállalatinál nagyobb keresethez, akik csak formálisan vállalkozók, valódi kockázatot nem viselnek, pl. a vállalati gazdasági munkaközösségek vagy a szövetkezeti szakcsoportok tagjai. Végül saját

tosság az is, hogy nálunk a magasabb kereset a kisvállalkozások alkalmazottaira is kiterjed. A szabadpiaci munkabérek a kétszeresét, háromszorosát teszik ki a nagyvállalati főmunkaidőben fizetett béreknek. Kb. így viszonyulnak a vállalati gazdasági munkaközösségekben elért órakeresetek is a főállásban elértekhez. A tőkés országokban — éppen fordítva — a kisvállalatok munkásai kevesebbet keresnek, mint a nagyvállalatokban dolgozók.

Annak, hogy az önálló kisegzisztenciák jövedelme nálunk nagyobb mértékben haladja meg a bérből és fizetésből élőkét, mint a tőkés piacgazdasággal rendelkező országokban, több oka van. Szerepet játszik benne, hogy a kisvállalkozók és alkalmazottaik is általában többet és intenzívebben dolgoznak, mint a nagyvállalatok dolgozói főmunkaidőben. Másrészt tevékenységük számos területen hatékonyabb, jobban igazodik a vevők igényeihez és költségei is kisebbek. Ugyanakkor termékeik, szolgáltatásaik többségét magasabb és gyorsabban növekvő szabad árakon értékesítik. Így pl., míg a szocialista szektor árszintje a lakossági szolgáltatások körében 1968-tól az 1980-as évek közepéig alig több, mint 60%-kal nőtt, a magánkisiparé közel 150%-kal. A Pénzügyminisztérium becslése szerint a kisvállalkozásokban egy munkaóra kb. kétszer, két és félszer, egységnyi értékű állóeszközre kb. háromszor annyi árbevétel jut, mint a nagyvállalatokban. Nem jelentéktelen szerepet játszik az

is, hogy főleg a közvetlenül a lakosság számára dolgozók képesek jövedelmük egy részét kivonni az adóhatóság ellenőrzése alól. Kiemelkedően magas jövedelemhez elsősorban azok a kisvállalkozások, kistermelők jutnak, akik el tudják titkolni jövedelmüket az adóhatóság elől. A kérdés másik oldala viszont, hogy a túlzottan progresszív adóztatás miatt a kisvállalkozások sok esetben rá is kényszerülnek jövedelmük egy részének az eltitkolására. Létezik olyan törekvés, hogy a vállalkozók, a gazdaságilag önálló jövedelmét az állami alkalmazottakéval „arányosítsák”, az ő keresetük színvonalára szorítsák le. Ez gazdasági nonszensz. A vállalkozó adózás után fennmaradó jövedelme nemcsak a fogyasztást szolgáló munkadíj. Annak a befektetett tőke utáni kamatot, és a vállalkozói kockázatot kompenzáló jövedelemrészt is tartalmaznia kell. Ezért is kényszerül adócsalásra a kisvállalkozó, és ezért is kényszerül azt neki elnézni az adóhatóság. A kistermelők személyes célokra fordított jövedelmét — és ez az, ami közvetlenül szem előtt van — jelentősen növeli az is, hogy üzleti célú beruházásra csak korlátozott a lehetőségük, illetve ebben kevésbé érdekeltek. Ebből is adódik a néha irritálóan pazarló életforma. Ehhez járul, hogy a magánszektor helyzetének múltbeli nagyfokú bizonytalansága miatt — sohasem lehetett tudni, hogy a pillanatnyi térengedést, nem követi-e rövid időn belül újabb visszaszorítás, és ezt a bizonyta-

lanságérzést egyes impulzusok napjainkban is táplálják — az itt és az új kisvállalkozási formákban tevékenykedők jelentős része is ritkán dolgozik szolid módon, hosszú távra. Sokkal gyakoribb, hogy a lehető legrövidebb idő alatt igyekszik „megszedni magát”, maximális jövedelemhez jutni, az üzleti erkölcs vagy az érvényes rendelkezések megszegése árán is. Az sem ritka, hogy a magas jövedelem az állami vagy szövetkezeti főmunkahelytől eltulajdonított anyag, szerszám, gép és főképp az ottani munkaidő igénybevételevel jön létre.

A nagymértékű jövedelemdiszparitás, a második gazdaságbeli jövedelmek sokkal magasabb színvonalának legfőbb oka azonban a népgazdaság egészében fellelhető hiány, a verseny ebből fakadó gyengesége a második gazdaságban és az első és a második gazdaság között. A magas jövedelemhez jutó kisvállalkozók nagy többségének magas jövedelme mindenekelőtt azon alapszik, hogy hiánypótló tevékenységet folytat, olyan termékeket állít elő vagy szolgáltatásokat nyújt, melyek az állami piacon nem vagy csak sokkal gyengébb minőségben állnak rendelkezésre. Azok az önálló egzisztenciák, melyek egy-egy területen enyhíteni képesek a hiányt, szükségszerűen kiváltságos helyzetbe, nemegyszer szinte monopolpozícióba jutnak. Ezért is érhetnek el magasabb árakat, mint az állami szektor, ezért tudják áraikat az árszínvonal egészének növekedésénél gyorsabb ütemben növelni, az inf-

lációból is hasznot húzva. A kisvállalkozók és alkalmazottaik magasabb jövedelmét jelentős részben a népgazdaság egészét jellemző munkaerőhiány okozza. Az állami szektor dolgozóinak nincs lehetőségük arra, hogy a munkaerőpiacnak ezt a számukra kedvező aszimmetriáját kihasználják (bérük színvonalában — igaz — persze valamelyest érvényre jut). Erre csak egy-egy munkaerő-kategóriának van módja. A kisvállalkozói szektorban tevékenykedők viszont éppen jövedelmükben élvezik ennek az előnyét. Ha nem sikerül a vállalkozás úgy, ahogy azt elképzelték, nem kényszerülnek sokkal szerényebb jövedelemmel beérni, mert mindig van visszaút a szocialista szektorba, az tárt karokkal várja őket, gyakran jelentős mellékjövedelemmel (borravalóval, csúszópénzzel stb.) is járó munkahelyre. A hiányhelyzetet, az áru-, a szolgáltatás-, illetve a munkaerőhiányt az adóhatóságok is kénytelenek méltányolni. Ezért sem különösebben „szigorúak” a bevételük egy részét eltitkolókkal szemben. Nem vállalhatják annak a kockázatát, hogy „szigorúságuk” esetleg ellátási zavarokat von maga után.

Korábban a hatóságok közvetlenül akadályozták a verseny kialakulását a második gazdaságban, amikor megtagadták a kisipari, kiskereskedői engedélyek kiadását, ha a közelben már működött hasonló profilú vállalkozó. Ma már az ilyen korlátozás megszűnt. Ennek ellenére éles verseny csak néhány elszigetelt terü-

leten jött létre. Nem egy szakmában szinte árkartell működése figyelhető meg. Nemcsak arról van szó, hogy a zöldségesek, butikosok, fuvarosok stb. egymáshoz igazítják áraikat, hanem esetenként mesterségesen is hiányt tudnak teremteni. Ebben szerepet játszik, hogy a szocialista szektor nem támaszt igazi konkurenciát a számukra. Megfigyelhető, hogy ahol a kisvállalkozók szilárdan megvetik a lábukat, ott a szocialista szektor gyakran „készségesen” visszavonul. A verseny hiánya összefügg azzal is, hogy az utóbbi évek intézkedéseinek hatására a kisvállalkozók száma ugyan megnőtt, de ez nem eredményezte a termékek vagy szolgáltatások kínálatának a megfelelő növekedését. Egyrészt a kisvállalkozók valószínű száma nem nőtt olyan mértékben, mint a statisztikailag kimutatott, mivel jelentős hányaduk nem újonnan jelent meg a piacon, hanem a régebbi „fusizóból” vált legális kisiparossá, kisvállalkozóvá. Másrészt az újonnan megjelentek többsége csak a nagyvállalati szektorban megtartott főállása mellett, csak mintegy túlórában folytat kisvállalkozói tevékenységet, természetesen lényegesen kisebb teljesítménnyel, mintha azt főfoglalkozásként végezné. De a főfoglalkozásúak teljesítményét is több körülmény fékezi. Részben adminisztratív korlátok, részben gazdaságiak, az anyag-, gép- és alkatrészbeszerzés nehézségei, az alkalmazott-tartás megnövekedett anyagi terhei és főképp a nagyon progresszív adó.

Jövedelemadó-rendszerünk nemzetközi összehasonlításban, más országokhoz viszonyítva is igen progresszív, és a nagyfokú progresszivitás már viszonylag alacsony színvonalon megkezdődik. Ma a kisvállalkozó évi 200 ezer forint feletti tiszta jövedelmének túlnyomó részét elviszi az adó, ennél többet nem nagyon érdemes legálisan keresni. Ez persze nagyon fékezi tevékenységük kiszélesítését, a kínálat növelését. Nem ritka az év vége felé az adósáv ugrópontja előtt tevékenységét leállító vagy üzletét év közben hónapokig zárva tartó kisiparos, kisvállalkozó. Ilyen körülmények között a hiány alig mérséklődik, a termelők versenye nem bontakozik ki.

A másik oldalon viszont a fizetőképes kereslet a kisvállalkozói szektor termékeire és szolgáltatásaira a magas árak ellenére is megvan. Ami a lakossági piacot illeti, itt a magánkisipar és a magánkiskereskedelem, de más kisvállalkozói formák fő vásárlója is részben az a jómódú, magas jövedelmű réteg, melyről már szó volt, és mely nagyrészt ugyancsak a második gazdaság résztvevőiből kerül ki. Ennek a rétegnek a fizetőképes kereslete az életszínvonal általános csökkenése ellenére sem csökkent, ellenkezőleg: nőtt. Ami pedig az állami vállalatok és intézmények vásárlásait illeti — az új kisvállalkozások, mint ismeretes, főképp nekik és nem közvetlenül a lakosság számára dolgoznak —, ezek továbbra is tág felvevő piacot jelentenek a számukra; mégpedig

olyat, ahol nem különösebben érzékenyek a számlájuk végösszege iránt. Ilyen körülmények között a kereslet alig korlátozza a kisvállalkozói szektor árainak és következésképpen jövedelmeinek a növekedését. Míg az állami szektorban a bérek a fogyasztói árszínvonal egészénél csak lassabban nőnek, a kisvállalkozói szektor, a második gazdaság jövedelmei, a mezőgazdaságot figyelmen kívül hagyva, — éppen ellenkezőleg — gyorsabban. Az első és a második gazdaság bér-, illetve jövedelem-színvonalala közötti szakadék mélyül.

Mit lehet itt tenni? Az állami szektor bér-színvonalának szabadjára engedése nemcsak hogy nem hozná a kívánatos eredményt, de éppen ellenkezőleg, az infláció nagymértékű gyorsulásán keresztül még sokkal súlyosabbá, elviselhetetlenebbé tenné a helyzetet. A második gazdaság jövedelmeinek drasztikus visszaszorítása pedig a kisvállalkozói tevékenység visszaszorulását és így az ellátás jelentős romlását eredményezné. A túlzott bér-, illetve jövedelemdiszparitás mérséklésének útjait mássutt kell keresni, nagyrészt a szorosan vett bér- és jövedelempolitikán kívül. Természetesen semmiféle receptet, programot adni nem tudok, csak néhány gondolatot igyekszem felvázolni. Ennek során a forrásmunkák széles köréből merítetek. Valamennyit itt nem sorolhatom fel, ki kell azonban közülük emelnem kettőt, melyből különösen sokat hasznosított

tam. Egyrészt Héthy Lajos és Vass Dezső „A bérrendszer állapota és változtatásának lehetőségei” című kéziratban megismert tanulmányát, másrészt Gábor R. István és Kővári György „Keresetszabályozás és munkahelyi ösztönzés (Kísérlet egy tévhit eloszlatására)” című cikkét a Közgazdasági Szemle 1985. júniusi számából.

*

*Az állami bérszínvonal növelésének
lehetséges forrásai*

Az első és a második gazdaság közötti bér- illetve jövedelemdiszparitás problémái nem oldhatók meg, de jelentősen nem is enyhíthetők elszigetelt intézkedésekkel; a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás egészének jelentős fejlesztését igénylik. Mindenekelőtt az első gazdaságbeli bérek, az állami bérszínvonal növelésének a feltételeit kell megteremteni.

Itt persze valóságos reálbérszínvonal-növeletről van szó, tehát nem egyszerűen olyan nominálbér-emelésről, amely csupán a munkaerő megdrágítását vagy a fogyasztói árakban rejlő állami dotációk mérséklését célozza és amelyet a másik oldalon a fogyasztói árak emelése vagy személyi jövedelemadó semlegesít. Az állami bérszínvonal növelésének feltételei, lehetséges forrásai rendkívül sokfélék. Ezek közül csak néhányat: az ipar teljesítményének a nö-

vekedésével, az iparban foglalkoztatottak számának a csökkenésével, és a béren kívüli vállalati költségek és a költségvetési kiadások csökkentésével foglalkozom.

Az ipar teljesítményének a növekedése

A bérszínvonal növekedése csak a teljesítmény, alapvetően az ipar teljesítményének a növekedésén alapulhat. A bérszínvonal növekedése önmagában még nem eredményez teljesítménynövekedést. A bérnövelés által eredményezett keresletnövelésre — különösen a külgazdaságtól való nagymértékű függésünk körülményei között — nem épülhet a gazdaság dinamizálása; még akkor sem, ha egyes területeken értékesítési nehézségek, megrendelés-hiány is fékezi a termelést. Ez óhatatlanul az import — megfelelő exportellentétel nélküli — növekedését és ezzel külgazdasági helyzetünk romlását eredményezné. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az ipari termelés szerkezetének jobban kellene igazodnia a belső, hazai kereslet struktúrájához, ezen belül a lakosság igényeihez. A vállalatok ma nem alkalmazkodnak eléggé nemcsak a külső, hanem a belső kereslethez sem.

A bérszínvonal növekedése csak a gazdaság megélénkülésének hatására mehet végbe, stagnálás mellett erre nincs lehetőség. A megélénkülésnek azonban a gazdaságirányítási reform

következetes továbbvitelével, azaz a vállalatok piac- és költségérzékenységének a fokozódásával, a költségvetési korlát keményedésével, a keresletkorlátos gazdaság irányában történő elmozdulással párhuzamosan kell végbemennie. Csak ettől várható a külső és a belső piac igényeihez való rugalmasabb alkalmazkodás. A megélénkülés ugyanakkor a termelési szerkezet korszerűsítését, a termelőapparatús modernizálását szolgáló iparpolitikát, az ipar és az ipart kiszolgáló infrastruktúra műszaki megújítását feltételezi. (Más kérdés, hogy megoldható-e csupán belső erőforrásokból, külső erőforrások igénybevétele nélkül.) Mind a reform továbbvitele, mind az ipar műszaki megújulása lényeges változást kell, hogy eredményezzen a munkaerőpiacon. Ez átvezet bennünket egy további kérdéskörhöz.

Az iparban foglalkoztatottak számának a csökkenése

Az ipar műszaki megújulása, a technológia korszerűsítése munkaerőt tenne feleslegessé a nagyiparban, a gazdasági reform következetes továbbvitele pedig arra szorítaná a vállalatokat, hogy a felesleges létszámot, ami ma jelentős, valóban fel is szabadítsák, leépítsék. A nagyipar létszámhiánya már ma is csak egyes területeken valóságos. Összességében az ipart inkább a jelentős — a becslések szerint

15–20%-os — ki nem használt létszámtartalék, létszámfelesleg jellemzi, a felduzzadt ipari létszám megmerevedése az egyes nagyvállalatokban és az ipar egészében. Ez a munkaszervezés és a munkafegyelem javításának, de a termelési struktúra korszerűsítésének is egyik legfőbb fékje. A bérszínvonal-növelés forrása lehetne a foglalkoztatottak számának a termelési szerkezet korszerűsítésével párhuzamos csökkentése az ipari nagyvállalatokban. A termelési szerkezet korszerűsítésével párhuzamos létszámcsökkentés az állami iparban több módon is forrást képezhet a bérszínvonal növeléséhez. Egyrészt azáltal, hogy elhárít egy súlyos akadályt (a felduzzadt, a rossz struktúrában megmerevedett létszámot) az ipar termelési struktúrájának a szükséges átalakítása előtt, így segíti a bérekre fordítható eszközök összvolumenének a megnövelését. Másrészt azáltal, hogy az ilyen módon megnövekedett bértömeg kevesebb részre, kevesebb munkavállaló között oszlana szét. Végül azáltal, hogy a mainál kisebb számú, de jobban megfizetett dolgozó a munkapiaci viszonyok megváltozásával, a munkaerő iránti krónikus túlkereslet megszűnésével minden valószínűség szerint sokkal fegyelmezettebben dolgozna. A létszámtartalékok azért duzzadhattak fel, mert a gazdaságossági szempont gyengén érvényesül a vállalatokban; a gazdaságossági szempont erőteljesebb érvényesülésének, a veszteséges, kevéssé nyereséges tevékenységek felszámolásá-

nak azonban éppen a felesleges létszám az egyik fő akadálya. Ti. az a gond, hogy mi történjen a felszabaduló dolgozókkal. Ezt a büvös kört valahogy át kell törni. A felduzzadt, hatékonyan nem foglalkoztatható létszám leépítését úgy kell megoldani, hogy az ne okozzon általános munkanélküliséget. A széles körű munkanélküliség politikai szempontból elviselhetetlen helyzetet teremtené, de gazdaságilag sem volna előnyös. Ma már a jelzett szociálpolitikát folytató országok a létfenntartási költségeket megközelítő segélyt biztosítanak munkanélkülivé vált dolgozóiknak, és ez egy szocialista országra még inkább kötelező. Itt legfeljebb a munkanélküli-segély és a bér különbségét lehet „megkeresni”. Ez pedig — ha komolyan vesszük, hogy ennek a segélynek elegendőnek kell lennie az alapvető szükségletek kielégítésére (márpedig ezt komolyan kell venni) — ugyancsak kicsi lenne. Az ipari nagyvállalatoktól a létszámcsökkentés következtében egyik helyen felszabaduló munkaerőnek vagy legalábbis túlnyomó részének másutt munkahelyet kell találnia. De hol?

A felszabaduló munkaerő elhelyezkedése

A felszabaduló munkaerő egy része természetesen magán a nagyiparon belül találna új munkahelyet, valamint a szocialista szektor-

hoz tartozó infrastruktúra különféle ágaiban. Ilyen úton nem keletkezik a bérszínvonal növelésére fordítható megtakarítás. (Ha ti. az infrastruktúrába került munkaerő foglalkoztatásának költsége teljes mértékben a költségvetésre hárul. Amennyiben azt részben vagy egészében a lakosság viseli, más a helyzet.) Az egyéb megoldások közül számításba jöhet a külföldi munkavállalás lehetőségének a kiszélesítése. Indokolt lehet bizonyos szemléletváltozás ezen a téren, az állam aktívabb szerepével, szervező tevékenységével összekapcsolva. Az ipari nagyvállalatokból felszabaduló munkaerő egy további része, elsősorban a családos nők közül, körülményeinek jobban megfelelő részfoglalkozást vállalhat, illetve időlegesen vagy tartósan a családgondozásban, a háztartás vezetésében találhatna hasznos elfoglaltságot. A családos nők erőltetett, kényszerű házon kívüli munkavállalása egyébként is sok társadalmi és gazdasági gond forrása. Persze nem valamiféle retrográd „vissza a főzőkanálhoz” koncepcióról van szó. Az egyetlen helyes törekvés az, hogy minél több nő – hajlamai szerint – szabadon választhasson a családgondozási tevékenység és a családon kívüli munkavállalás között. (Ez a választási lehetőség egy valóban emancipált társadalomban tulajdonképpen a férfiakat is megilletné.) Ehhez a bérek és a megfelelő szociális juttatások növelése is szükséges. Itt is fennáll azonban az a helyzet, amit az infrastruktúrával kapcsolat-

ban említettünk. Ha a családoknak a nő házon kívüli munkavállalása csökkenéséből vagy szüneteltetéséből keletkező jövedelemkiesését nagyrészt költségvetési forrásból kell pótolni, akkor ez nem szolgálhat a bérszínvonal-növelés forrásaként.

Bár az eddig említett megoldások jelentősége sem lebecsülendő vizsgált kérdésünk szempontjából, mégis abban a döntő szerepet minden valószínűség szerint más területnek, ti. a kisvállalkozói szektornak kell játszania, beleértve a kisipart és a kiskereskedelmet is. A kisvállalkozói szektor, mindenekelőtt a kisipar — kedvező feltételek között — képes lehet a nagyvállalatokból felszabaduló munkaerő jelentős részének a befogadására. Itt nemcsak és nem is elsősorban a hagyományos kézműipari műhelyre kell gondolni, hanem a legújabb tudományos és műszaki ismereteket hasznosító, korszerűen felszerelt kisvállalkozásokra is, melyek — a külföldi tapasztalatok szerint — jelentős segítséget adhatnak a nagyvállalatok technológiai megújulásához is. A kisiparban hazánkban a háború előtt 368 000 fő tevékenykedett, ma ennek kb. az egyharmada. Ezt a csökkenést sem a világtendenciák, sem speciális hazai adottságaink nem indokolják. Az utolsó két évtized intézkedései szinte kizárólag a munkaviszony és nyugdíj mellett dolgozó kisiparosok számát növelték: 1970 és 1984. dec. 31-e között a főfoglalkozású kisiparosok száma mindössze 5%-kal emelkedett

(Stat. Évkönyv 1983 és 1984; és Magyar Stat. Zsebkönyv 1984).

A kisvállalkozói szektor ma is, és a jövőben is csak nagyon korlátozottan tud megfelelni rendeltetésének, ha az itt folytatott tevékenység főképp mellékfoglalkozásként, túlmunkában történik. Ennek a helyzetnek a megváltozása szükséges ahhoz is, hogy a nagyiparban felszabadítható munkaerő egy része itt elhelyezkedhessen, és ezáltal az állami bérszínvonal emelkedhessen. Másrészt viszont az állami bérszínvonal emelkedése, az, hogy nagyvállalatokban egy műszak alatt is „tisztességesen” lehessen keresni, feltétele annak, hogy a túlmunka vállalásának a széles körű kényszere mérséklődjön. Szinte minden körülmény amellettt szól, hogy a kisvállalkozói munkát a nagy többség a jövőben főfoglalkozásszerűen, főmunkaidőben folytassa. (A mezőgazdasági háztáji gazdaságra ez nem vonatkozik, az egészen más kérdés, de a vállalati gazdasági munkaközösségekre is csak kismértékben.) Ez elől el kellene hárítani az akadályokat. A mai helyzettel szemben ezt kellene vonzóvá, előnyössé tenni és nem a túlmunkában való „vállalkozást”, tevékenységet. Munkaerő- és foglalkoztatási helyzetünk, de gazdasági, társadalmi előrehaladásunk egésze is ezt kívánja.

Ugyancsak jelentősen növelhető lenne a kisvállalkozói szektorban, ezen belül a kisiparban és kiskereskedelemben alkalmazottként tevékenykedők száma. A háború előtt, 1938-ban

168 000 alkalmazott dolgozott a kisiparban — ma 23 000, tehát kevesebb, mint az egyhete. Jelenleg egy főfoglalkozású kisiparos átlagosan 0,26 alkalmazottat, azaz egynegyed alkalmazottat foglalkoztat, legalábbis legálisan, ami nonszensz, minden józan meggondolásnak ellentmond. Az okok nagyrészt ugyanazok, mint amelyek a kisvállalkozói tevékenység főfoglalkozásként való gyakorlásától is visszatartanak. A KIOSZ számításai szerint, ha az alkalmazottak tartásának aránya csak az 1948. évre nőne, amikor egy kisiparosnak átlagosan 0,85 alkalmazottja volt, akkor a jelenlegi kisiparoslétszám mellett kb. 40 000 új munkahely nyílna meg, anélkül hogy ennek költségei az államot terhelnék.

Természetesen a most javasolt utak, ha végül célhoz vezetnek is, mindenképpen keserves, fájdalmas utak. A nagyiparban foglalkoztatottak számának a szükséges csökkenéséhez nem elegendő a kisvállalkozói szféra vonzása, fogadókészsége vagy más munkavállalási lehetőség, ehhez a nagyvállalatok kizorító magatartására, tőlük kiinduló leépítésekre, elbocsátásokra is szükség van. A nehéz, sőt súlyos egyéni helyzetek, a kisebb méretű területi vagy átmeneti fikciós (strukturális) munkanélküliség ennek során aligha kerülhető el. Erre fel kell készülni, azt megfelelően „kezelni” kell.

*A béren kívüli vállalati költségek
és a költségvetési kiadások
csökkentése*

A bérszínvonal növelésének lehetséges további forrása a béren kívüli vállalati költségek csökkentése, és az így keletkező megtakarításnak a bérek növelésére fordítása. Az élő munka költségeinek viszonylag kis súlya a modern termelésnek már Marx által feltárt jellegzetessége. A magyar ipar költségei között a munkabér részaránya különösen alacsony. A termékek árát hétszer-nyolcszor annyi egyéb költség terheli, mint a bérköltség. Elsősorban tehát itt nyílik mód megtakarításra, a holtmunka-ráfordítás és -lekötés csökkentésével, egyrészt abszolúte, másrészt relatíve, az árbevételhez viszonyított mérséklése útján. Továbbá közismert, hogy nagyvállalatainkra nemzetközi összehasonlításban is rendkívül nagy adó- és elvonási teher hárul. A társadalmi tiszta jövedelem megoszlása a költségvetés és a vállalatok között ebben az évben 85:15 arányú. Ezeknek a terheknek a mérséklése a kevésbé hatékony költségvetési kiadások csökkentése útján ugyancsak forrása lehetne a bérszínvonal növelésének. A jól ismert és jogosan gyakran hangoztatott megoldásokon kívül, mint amilyen a gazdaságtalan tevékenységekhez nyújtott állami támogatás visszaszorítása, itt szóba jöhet a különféle, nagyra duzzadt és drágán működő irányító apparátusok csökkentése,

felesleges intézmények, hatóságok megszüntetése a gazdasági szférában és azon kívül, kiadásaik mérséklése, továbbá a kívánt célt nem megfelelően szolgáló különféle juttatások, fogyasztói ártámogatások megszüntetése is. Persze mindezek ugyancsak konfliktusokkal járnak, ezek sem fájdalommentes operációk. (Természetesen a költségvetési szférából felszabaduló munkaerőnek is új munkahelyet kell találnia.)

A bérszínvonal-növekedés irányítása

Végül abban a kérdésben is állást kell foglalnunk, hogy milyen mechanizmuson keresztül menjen végbe a bérszínvonal növekedése. A napjainkban széles körben elterjedt felfogás szerint az egyes vállalatok bérszínvonalának a vállalati eredményhez, eredményességhez való kapcsolódásán, attól való jelentős mértékű függésén keresztül. Az új bérszabályozási formák egy része is ebbe az irányba mutat. Magam részéről ezt a megoldást, különösen a kiterjesztését, nem látom megnyugtatónak. Egyik legnagyobb gyengéje, hogy nem nyújt semmiféle garanciát a bérkiáramlás és az árufedezet egyensúlyban tartására. A vállalati eredmény — különösen rövid távon — nagymértékben manipulálható, a béremeléshez szükséges nyereséget, tiszta jövedelmet gyakran ott is ki tudják mutatni, ahol az a valóság-

ban nem jött létre. De ilyen körülmények között a béremelést — a nem egészen kemény költségvetési korlát viszonyai között — rendszerint azok a vállalatok is kiharcolják maguknak, melyek még „kozmetikázással” sem tudják a szükséges eredményt produkálni. A kollektíva vétlensége a gyenge eredményekben, valamint a helyzet tarthatatlanná válása a bérnövelés más vállalatoktól való elmaradása esetén ugyanis rendszerint ezeknél is kimutatható. A vállalati eredményhez szorosan kapcsolódó vállalati bérszínvonal ezért az infláció melegágya. A vállalatok közötti bérszínvonal-különbségek növekedésével párhuzamosan nő az inflációs nyomás. Ezt külföldi tapasztalatok is alátámasztják. További gyengéje ennek a megoldásnak, hogy míg az ágazatonként nagyjából egységes bérszínvonal abban az irányban hat, hogy a nem hatékonyan működő vállalat — nem lévén képes megfizetni a számára magas béreket — előbb-utóbb kiessen a sorból, az adott vállalat bérköltségviselési képességétől függő vállalati bérszínvonal — éppen ellenkezőleg — a nem hatékonyan működő vállalatok további fennmaradását, továbbvegetálását segíti, s ugyanakkor működésük radikális megjavítását lehetetlenné teszi.

Véleményem szerint a gazdaság egészséges fejlődése olyan központilag koordinált bérszínvonal-alakulást igényel — pl. a munkáltatói, a munkavállalói és az állami képviselő közötti intézményes érdekegyeztetés útján —,

melyben a vállalat bérszínvonala csak kevésbé függ a vállalat működésének az eredményességétől, ill. bérviselő képességétől. (Kismértékű függés, főleg a mozgó bérben azonban mindenképpen kívánatos.) Az egyes ágazatok bérszínvonalának tehát nem kell teljesen egységesnek lennie, de a nagy különbségek lehetőségét a vállalatok között mindenképpen ki kell iktatni. Ilyen kismértékű mozgási lehetőségre szüksége van a vállalatnak ezen a téren. A vállalati eredménytől erőteljesen a vállalati vezetők keresetének kell függnie.

*A kirívóan magas jövedelmek mérséklése
a második gazdaságban*

Ami a második gazdaságot, a kisvállalkozói szektort illeti, természetesen a teljesítménytől elszakadt, kirívóan magas jövedelmek mérséklésére kell törekedni. Erről az előzőek után nincs sok mondanivalóm. Tudomásul kell venni, hogy a kisvállalkozói szférában a jövedelmek pontosan nem szabályozhatók be, azokat a piaci mechanizmusnak kell alakítania. Ami a leginkább célravezető, az a verseny, a konkurencia kibontakoztatása a termék- vagy szolgáltatáshiány megszüntetése révén, a piacnak az eladók piacából a vevők piacává alakítása a népgazdaság egészében, a munkaerő helyzetének alakulásával. A kistulajdoni szféra keresleti-kínálati viszonyai nem szakíthatók ki a

népgazdaság egészének keresleti-kínálati viszonyaiból. Ha a népgazdaság egészében a hiánygazdaság vonásai a jellemzőek, a kisvállalkozói szférában sem lehet egyensúly. Ilyen körülmények között a mozgékony, helyét rugalmasan változtatni képes kisvállalkozó mindig megtalálja azt a területet, ahol kiemelkedő jövedelemhez juthat. Ha valahol a telítődés jelei tapasztalhatók, és ennek következtében a jövedelmezőség csökken, gyorsan „odébáll”, áttér egy olyan tevékenységre, amellyel nem ez a helyzet. Az általános hiány viszonyai között ilyen mindig akad.

A drasztikus beavatkozás a kisvállalkozói szektor jövedelmeibe megbosszulja magát. Az „adóprés” fokozott igénybevétele fékezi a kínálatot, fokozza az ellátási, szolgáltatási nehézségeket, és az illegális tevékenységnek, az illegális jövedelmeknek kedvez. A verseny kiszélesítésének feltételei, mint már szó volt róla, egyrészt a kisvállalkozói szférában főfoglalkozásként tevékenykedők számának a növekedése, másrészt azoknak az akadályoknak az elhárítása, melyek szűk határokat szabnak az egyes vállalkozások növekedésének, a vállalkozók érdekeltségének tevékenységük fejlesztésében, kiterjesztésében. Sok múlik itt a munkaerőhelyzet alakulásán is. A krónikus munkaerőhiány megszüntetése vagy részleges enyhülése a népgazdaság egészében jelentősen módosítja a kisvállalkozói szektor működési feltételeit.

Láttuk: az a törekvés, mely a vállalkozók, a gazdaságilag önállóak jövedelmét mindenáron a bérből és fizetésből élőkével akarja „arányosítani” (értve ezen, hogy az ő keresetük színvonalára leszorítani), elhibázott és kilátástalan. A túlzottan progresszív, gyakran csalásra készítő adó helyett célravezetőbb egy kisebb progresszivitású, de következetesebb, szigorúbban érvényesített, kevésbé kijátszható. Ez az általános morális helyzetre is előnyösen hatna. A személyi jövedelemadó esetleges bevezetése viszont, melyről olyan sok szó esik napjainkban, — véleményem szerint — nem enyhítené az első és második gazdaság közötti nagymértékű jövedelemdiszparitást. Ellenkezőleg, mivel előreláthatólag nem vagy csak elenyésző arányban tudja az ún. láthatatlan jövedelmeket megragadni, ill. az adóalap-eltitkolást meggátolni, azzal a veszéllyel fenyeget, hogy éppen az állami szektorból származó, jól ellenőrizhető és eddig is kellően megadóztatott béreket és fizetéseket sújtaná jobban.

*

Talán az eddigiek is bizonyították: az első és a második gazdaság közötti bér-, illetve jövedelemdiszparitás problémái nem oldhatók meg egy-egy intézkedéssel. Az, hogy súlyosbodnak-e, vagy enyhülnek a kisvállalkozások

okozta konfliktusok, gazdálkodási rendszereink egészének a fejlődésétől függ.

Előadásom végére értem. Elnézést kérek, hogy az nem volt olyan teoretikus jellegű, mint ahogy az egy akadémiai székfoglalótól elvárható. A vázolt gyakorlati jellegű problémák azonban annyira égetőknek tündek számomra, hogy nem tudtam lemondani a velük való foglalkozásról.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Deli Árpád

A tipográfia és a kötésterv Löblin Judit munkája

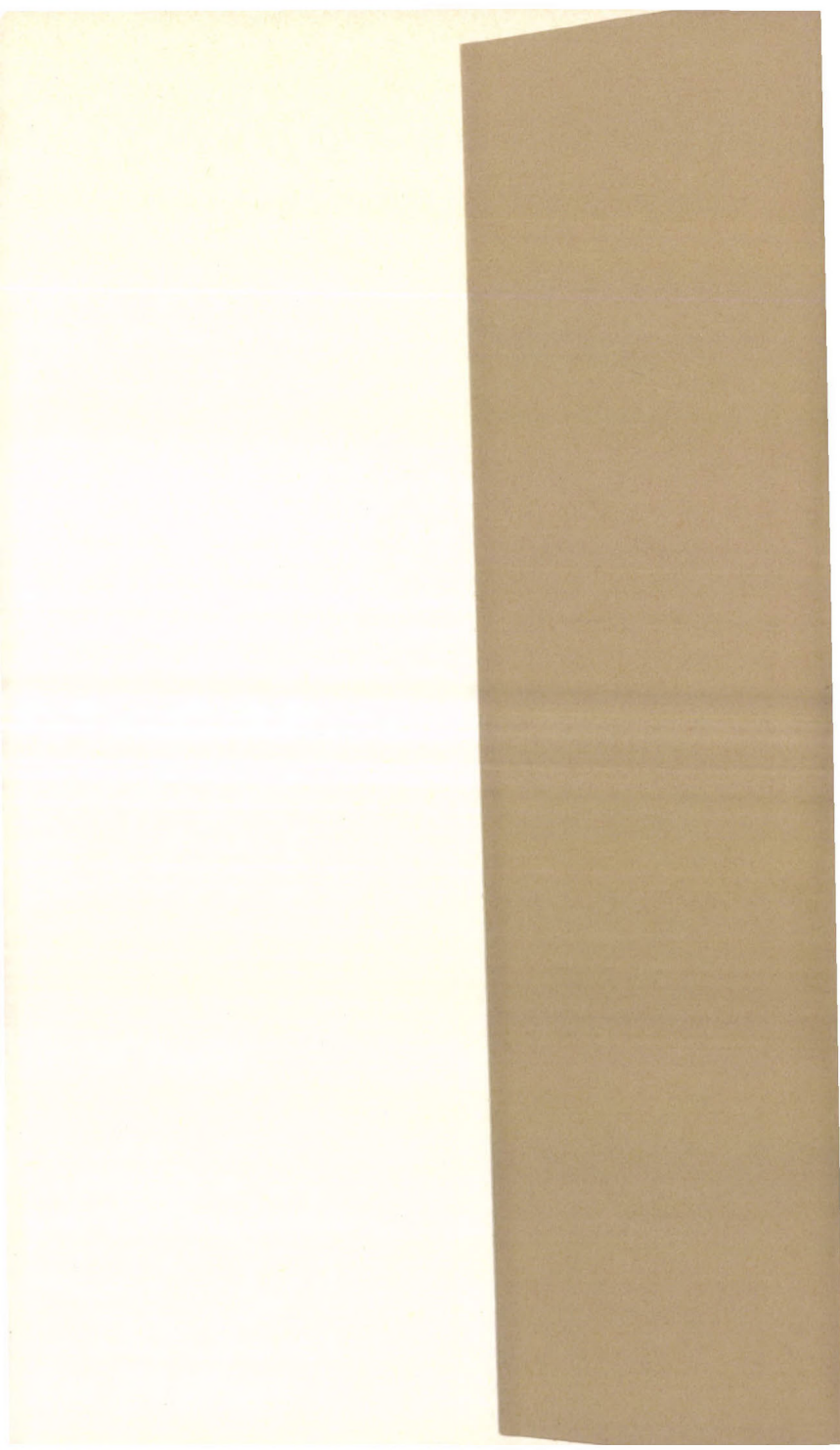
Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné

Terjedelem: 1,58 (A/5) ív — AK 1934 k 8688

HU ISSN 0236-6258

Akadémiai Kiadó és Nyomda

Felelős vezető: Hazai György

Ára: 14,- Ft